

Henri Bergson'da Bilinç-Sezgi İlişkisi

Ayşe EROĞLU*

ÖZET

Bu çalışmada yirminci yüzyıl filozoflarından Henri Bergson'un, felsefesinin temel dayanaklarından olan bilinç sezgi arasındaki ilgiyi belirleyerek değerlendirmede bulunduk. Ancak bu iki kavram arasındaki ilişkiyi ifade etmeden önce bilincin ne olduğu ve onun durumları olan duyum, zekâ, algı, bellek ve hatıradan söz ettiğimiz gibi insana kazandırdığı, süre, irade ve ben kavramlarından da bahsettik.

Bergson'un, hakikati aramak için çıktığı düşünce yolculuğunda içgüdünün şuurlaşması sonucunda gerçekleşen sezgiyi yegâne metot olarak kabul ettiğini de tespit etmeye çalıştık.

Anahtar Kelimeler: *Bilinç, duyum, algı, bellek, irade, algı, bellek*

Relationship Between Conscious and Intuition in Henri Bergson

ABSTRACT

In this study we examined relationship between conscious and intuition that is basic of Henry Bergson's thoughts. But before we explained evaluation this relationship between conscious-intuition we told about what is the meaning of conscious and its conditions, sensation, memory, intelligence, remembrance. Then we also told about duration, will power and ego that conscious gain the human being.

In other hand we told about intuition, both varieties of intuition and Bergson's intuition method. In the end we tried to show that Bergson also admitted intuition which is proved to be true conclusion of instinct consciousness in thought journey to look for reality.

Keywords: *Conscious, intuition, sensation, memory, intelligence, remembrance*

1. Bilinç

Bazı kavramların açıklanmasında zorluk çekilir. Psikolojinin kavramlarından biri olan bilinç de bunlardan biridir. Bergson bilincin bu özelliğini şöyle ifade etmektedir: Bilinç kelimelerle kolayca ifade edilemez. Çünkü bilinç, kolaylıkla kelimelere dökülemeyen, düşünülmemekte ve hayal edilmekte zorlanılan bir kavramdır.¹ Bu nedenle bilinç metafizik bir kavram olarak değerlendirilebilir. Tam bir tanım yapılamasa da terim olarak bilincin ne ifade ettiğinden söz edilebilir: Bilinç, insanın kendini bilmesi ve evrende daimi olarak meydana gelen oluşumları, aklın verdiği keşif gücüyle anlayarak onlardan evrensel sonuçlar çıkarmak olarak tarif edilebilir. Yani bilinci bireyin bizzat kendini bilmesi ve evreni bilmesi olarak ifade etmek mümkündür.

Kendimizi ve kâinatı bilmemizi sağlayan bilincin bir yeri var mıdır? Bergson'a göre bilincin biyolojik olarak bir yeri yoktur. Ancak ona göre bilinç, psikolojik haller

* Dr., Kazım Karabekir İlköğretim Okulu Şahinbey/ Gaziantep, ayserogluayse@hotmail.com

¹Henri Bergson, *Şuurun Doğrudan Doğruya Verileri*, Ç: m.Şekip Tunç, İstanbul, 1997, s.16; Johann Haugsson, "Mentality is Half of Perception: "Guomundur Finnbogason- Icelandic Pioneer in Sociology", Midvangur 2-4, 700 Egilsstaðir, *Iceland Scandinavian Sociological Association*, 2000, s.308.

içerisinde yer alır.² Eğer psikolojik haller olmasaydı, soyut kavram olan bilincin ne olduğunu anlayamazdık. Bazı bilim adamları ise bilincin fizyolojik olarak bir yeri olduğunu düşünmektedirler. Burası da beyin sapıdır.³ Ancak bu görüş tam olarak benimsenmediği için çoğu bilim adamının genel kanısı biyolojik olarak bilincin bir yeri olmadığıdır.

Modern felsefede bilinç, “bütün bir evreni kucaklayan, yaratıcı ve etkin olan tanrısal düzeyde bir aşkınlık”⁴olarak tanımlanmaktadır. Tanrı ilk planda dünyanın içindeki bir Tanrı'dır. O böylece bu sıfatla her yerde var olan bilinçtir. Ama Bergson'a göre, bilinç her yerdedir. Bilinç, kendi kendine hareket eden her canlıda mutlaka bulunması gereken bir yetidir. Çünkü biz, yaşamımızı doğrudan doğruya sadece bilinçle yaşarız. Burada bilinç, mahiyetimizin sebebidir.”⁵ Bilinç, var oluşumuzun nedeni olmakla kalmaz, hayatımız boyunca hal, hareket ve yeteneklerimizi özgürce gerçekleştirmemizi de sağlar. Sadece bununla yetinmeyen bilinç, bizi üst bilince götürmektedir. Yani kendi bilincimizin işlerliğini anlayıp, kavradıktan sonra, en son Tanrı'ya ulaşırız. Zira Tanrı bütün kâinata hükmeden ve varlıkların bilinçleriyle hareket etmesini sağlayan yegâne güçtür. Ayrıca Bergson'a göre Tanrı ve insan bilinci arasında benzerlik bulunmaktadır.⁶ Bergson'a göre Tanrı ile insan bilinci arasında benzerlik kurmak doğru mudur? Tanrı ile insan özdeşleştirilebilir mi? Tanrı'daki bilinci Bergson, insan bilincine benzetmektedir. Ancak daha sonra Tanrı'yı insanda bulunan ruha benzetemeyeceğimizi ve Tanrı'nın bilincimizin ve tüm evrenin müsebbibi olduğunu ifade etmektedir. Burada Bergson'un amacı Tanrı kavramını anlamamızı sağlamaktır. Elbetteki Tanrı, yarattığı canlılara kendi sıfatlarının cüzi bir miktarını vermiştir. İşte bilinç de bunlardan biridir diyebiliriz.

Bilincin işlerliğini sağlayabilmek için biyolojik olarak beyne ihtiyaç vardır. Zira bilincin ne olduğunu ve farkındalığını ortaya çıkaran beyindir. Beynimiz olmasaydı bilinç de olmazdı. Bergson, beyin ile bilinç arasındaki yakın ilgiyi askı ile palto arasındaki ilişkiye benzetmektedir.⁷ Bilinç, söz götürmez bir şekilde beyne asılıdır. Fakat bundan bilincin bütün ayrıntısını çizdiği ve bilincin beynin bir parçası olduğu düşünülmemelidir.⁸ Çünkü beynimiz, sahip olduğumuz psikolojinin anahtarını ve devam etmekte olan olayların her türlü ayrıntısını bilinçle bilir.⁹ Çünkü beyinsiz ifadesi, bilinçsiz anlamında kullanılmaktadır. Beynimizi düzenleyen ve bizim psikolojik hallerimizin oluşumunu sağlayan da bilinçtir. Bergson'un ifadesiyle anahtar olarak kapıyı açan bilinç olduğuna göre bilincimiz ne kadar güçlü ve kendindeyse o bireyin psikolojik halleri de o ölçüde sağlıklıdır. Buradan bilinç, beyne biyolojik olarak ihtiyaç duyar sonucunu çıkarabiliriz.

²Bergson, *Şuurun Doğrudan Doğruya Verileri*, s.30.

³Nick Herbert, *Temel Bilinç*, Ç: Meltem Andırcı, (2. Baskı), İstanbul 2002,s.102

⁴A.Baki Güçlü, Ü.Hüsrev Yolsal, Erkan Uzun, Serkan Uzun, *Felsefe Sözlüğü*, Bilim Sanat Yayınları, Ankara,2002, s.236.

⁵Emil Ott, *Modern Dinin Filozofu*, Ç: Sedat Umran, Birey Yayınları, Mart 2005,s.87.

⁶Ott, a.g.e., s.106.

⁷Bergson, *Matter and Memory*, Translated By: N. M. Paul and W. S. Palmer, eighth printing, Zone Books, New York 2005, s.12.

⁸Bergson, *Zihin Kudreti*, Ç: Miraç Katırcıoğlu, M.E.B.Yayınları, (2.Baskı), İstanbul 1986, s.57; Yaratıcı Tekamül, Ç: M.Şekip Tunç, M.E.B. Yayınları İstanbul 1986 ,s.347.

⁹Bergson, *Matter and Memory*, s.12.

Bergson'a göre, "Beyin aslında ne düşüncenin, ne duygunun ne de bilincin uzvudur. Beyin için hayata dikkat kesilmek örgen"¹⁰ diyebiliriz. Beyin, yaşadığımızı anlamak için vardır. Bilinç ise, yaşantımızı anlamlandırmak ve güzelleştirmek için vardır diyebiliriz. Bilinçle beyin farklıdır. Fakat bireyin bilinçli bir şekilde hareket etmesini sağlayan da beyindir. Bergson, beynin işlevini daha somut bir şekilde anlatabilmek için beyni telefon santraline de benzetir. Santralin görevi, iletişim ve haberleşmeyi sağlamak ya da bekletmek ise beyin de bilinç için böyle bir görev üstlenir. Bergson bilinçle ruhu, beyinle bedeni karşılaştırarak bilincin ruh gibi, öldükten sonra yaşadığını; bedenini, çürüyüp dağıldığı belirtmektedir.¹¹ Bergson, beyin ile bilinç arasındaki kesin ayrımı belirttikten sonra şuurun ruh gibi ölümden sonra yaşamaya devam edebildiğini belirtmektedir. Bilinç ruh olabilir mi? Maddi yönü olan bilinç tinsel bir kavram olan ruhla özdeşleştirilebilir mi? Kanaatimizce Bergson, bilincin bizim için ne kadar önemli olduğunu vurgulamak için böyle bir özdeşleştirmede bulunmuş olabilir.

Bilinç soyut bir alan olduğu için somut niteliklerle tanımlanamasa da bir kısım özelliklerinden söz edebiliriz. Bu özellikler şunlardır: Bilincin özelliklerinden en önemlisi öznellik. Çünkü evrende bulunan bitkilerden tek hücreli canlıya ve onlardan bütün hayvanlara kadar her canlının kendine özgü özellikleri vardır. İşte insanın da kendine ait özelliklerinden biri kendi, öz benliğini algılamasını sağlayan bilinçtir. Bergson'a göre, bilincin ikinci özelliği ise birliktir. Şöyle ki, bilinç sayesinde biz imgeleri bütünüyle algılar ve algıladıklarımızı doğru bir şekilde ifade edebiliriz. Mesela, bir evi bütün olarak algıladığımızda, içerisindekileri zaten algılamış oluruz.¹² Bilinci olmayan insan, hiçbir şeyi algılayamaz. Mesela, genelde komadaki hastalar için bilinci yerinde değil denilir. Yani tamamıyla hiçbir algılama ve çevresindekileri idrak etme söz konusu değildir. Başka bir ifadeyle biz varlığı önce bütünüyle algılarız, çünkü bütünü algıladığımızda zaten parçaları da algılarız. Bunu tümdengelim akıl yürütme metoduna benzetebiliriz. Zira bu metotla varlıkları önce bütünüyle kavrar, daha sonra onun diğer kısımlarını algılarız. Böylece algılamayı tamamlamış oluruz. Bilincin diğer bir özelliği de niyetlilik. Bütün canlılar yaptığı her davranışı bilinçli bir amaçla gerçekleştirebilir.¹³ İnsan maddi manevi yaptığı işleri bir amaçla yapar. Bilincin bir başka özelliği, Bergson'un da ifade ettiği gibi aynılıktır. Bergson'a göre bilincimiz tarafından düşünülmüş olan şey o anda düşünülmüştür ve ne durumdaysa o şekilde algılanması gerekmektedir.¹⁴ Yani olay, bilincimizin algılaması nasılsa o şekilde kalır.

Bilinç kendi farkındalığımızı sağlayan yegâne güç olması nedeniyle hayatımız için pek çok şeyi üstlenmektedir. Bunlardan birincisi, Bergson'a göre, *bilincin insana kendini hatırlatmasıdır*.¹⁵ Yani kendimizi fark etmemizi sağlar. Böylece insan bilinç sayesinde var olduğunu anlar.

Bilincin ikinci ödevi ise bize hayat vermesidir. İnsan vücudundaki herhangi bir hücrenin hem kendisi hem de organizmanın tamamı, bilinç vasıtasıyla yaşar ve bilinç

¹⁰Bergson, *Zihin Kudreti*, s.72.

¹¹Bergson, *Zihin Kudreti*, s.87,89; Hauksson, A.g.m., s.309.

¹²Bergson, *Matter and Memory*, s.142.

¹³John R. Searle, *Bilinç ve Dil*, Ç: Muhittin Macit, Cüneyt Özplavcı, Litera Yayıncılık, İstanbul 2005, s.73.

¹⁴Bergson, *Şuurun Doğrudan Doğruya Verileri*, s.189.

¹⁵P.D. Ouspensky, *Şuurun Gerçeğin Araştırılması*, Ç: Nurgün Karaçaylak, Ruh- Madde Yayınları, İstanbul, 1995, s.10.

ona canlılık verir.¹⁶ Bilinç bir hücrenin bile kendi görevini bilip ona göre metabolizma içerisinde bulunmasını sağlamaktadır. Zira bilinç tek hücreden başlayarak bütün varlığımıza kadar yaşamsallık kazandırandır. Yani bilinç, yaşamın kökleşip dallanıp budaklanması ve devamlı yenilenmesini sağlamaktadır.

Bergson'a göre, bilincin üçüncü ve en basit ödevi de evrendeki canlılar arasındaki hareketliliğin dengesini sağlamak, anlamak ve idare etmektir.¹⁷ Zira bilinç, evrendeki hareketliliğin kaynağı olarak düşünülebilir. Görülüyor ki bilinç, canlılığı göstermekle kalmaz, onu tasarlamak, ona yön ve şekil vermek görevini de üstlenir. Kısaca bilinç, basitçe hareket etmek değildir, bizatihi bilerek, isteyerek bir hareketi tasarlayıp gerçekleştirmektir. Biz buna davranış diyebiliriz. Faaliyet halinde olan bilinç, öyle her hareketi de kabul etmez. Sadece faydalı hareketi kabul eder, lüzumsuz olanları ise reddeder.¹⁸ Yaptığımız hareketlerin yararı neticesinde bilincimizin güçlenip işlevsel hale gelmesiyle aktüel yaşantımız da o derece mükemmelleşebilir. Çünkü biz hiçbir hareketimizi bilinçsiz yapamayız. Dolayısıyla bilinci var olmuş bulunan şeyle, var olacak şey arasında atılmış bir köprü olarak değerlendirebiliriz.¹⁹ Geleceğimizin şekillenmesinde bilinç, büyük bir yere sahiptir. Çünkü bilinç, kendinde geçmişle geleceği sentezleme becerisini barındırmaktadır.

1.2. Bilinç Halleri

Bilinçde meydana gelen olaylar ve bilinç halleri adeta bir ağacın dallarını anımsatırlar. Bu dallar, bilincin bütünlüğünü ve güzelliğini meydana getirmektedir. Bilinç hallerini Bergson, bir melodideki seslere benzetir. Çünkü ona göre bir melodideki bütünlüğü sağlayan bu seslerdir. Bu nedenle seslerle melodiyi ayrı düşünemeyiz. Aynı şekilde bilinci, bilinç hallerinden ayırmak doğru olmaz.²⁰ Dolayısıyla da bilinci tam anlamıyla kavrayabilmemiz için bilinç hallerini bilmek gerekmektedir. Çünkü farklı niteliklerdeki bilinç halleri birleşip bilinci oluşturmaktadırlar. Bilinçle birlikte kendileri de güncelleşip yenilenmektedirler.

Bergson düşüncesinde bilinci oluşturan bilinç durumları kabul gördüğü kadar eleştirilmiştir de, Bergson, bilinç daha iyi tahlil edebilmek için onu böyle suni hallere ayırmaktadır. Fakat bilinçde böyle basit haller yoktur. Bilinç bir oluş olarak değerlendirileirse bilinç halleri devam eden ve değişmede olan hallerdir. Bilinci böyle hallere ayırmak, bulunmaz bir kumaşın parçalanması gibidir.²¹ Bilincin halleri varlığı ya da yokluğu tartışılardursun, bizce Bergson'da bu hallerden maksat psikolojik hallerdir. Çünkü Bergson, psikolojik bir kavram olan bilinci psikolojik hallerle özdeşleştirerek daha iyi bir şekilde anlaşılmasını sağlamak istemektedir. Yoksa benliğimizde bir bütün olan bilinci parçalamak gibi bir gayesi yoktur. Çünkü bilinç, ancak bilinç halleriyle bir anlam kazanır.

¹⁶Bergson, *Ahlakın ve Dinin İki Kaynağı*, Ç: Mukadder Yakupoğlu, Doğu- Batı Yayınları, 2004, s.33;

Bergson, *Zihin Kudreti*, s.24; *Düşünce ve Devingen*, Ç: Miraç Katırcıoğlu, M.E.B.

Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 1986 s.124-125; Sunar, "Evrimsellik ve Bergson", *Ankara İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1962, s.107.

¹⁷Bergson, *Düşünce ve Devingen*, s.119-120.

¹⁸Bergson, *Matter and Memory*, s.146-147.

¹⁹Bergson, *Zihin Kudreti*, s.15.

²⁰Ott, *Modern Dinin Filozofü*, s.22-23.

²¹Bergson, *Yaratıcı Tekâmül*, Önsöz, s.XVI.

Bilincin dallarından biri olan duyum, *bir duyu organının, duyu siniri veya beyindeki bir duyu bölgesinin uyarılmasından kaynaklanan, somut bilinçli deneyim*²² olarak tanımlanabilir. Buna göre duyum, herhangi bir duyu organıyla gerçekleştirilen bilgi edinme vasıtasıdır. Bergson'a göre bilinç dış dünya ile ilgili ilk fikrini duyumlar vasıtasıyla elde eder.²³ İlk bilgi edinme vasıtamız olan duyumlarımızdan elde ettiğimiz izlenimler, düşüncenin bir parçasıdır ve dış dünya ile ilgili tasavvur ve imgemizi meydana getirirler.²⁴ Biz bilinçde var olan duyumları tasavvur olarak düşünebiliriz. Duyum bilincin dış dünyaya uyumunu sağlar. Yani duyumlar vasıtasıyla bilinç, dış dünyadaki objeleri algılayabilir. Bergson, duyumların bize verdiği izlenimleri, lezzetiyle şöhret bulmuş bir yemeği yerken bilinçli olarak hissettiğimiz haz ve hoşlanma duyumlarının açığa çıkmasına benzetmektedir.²⁵ Ayrıca Bergson'a göre kendi benliğimizde var olan ihtiras ve arzu gibi tavırlarımızı ruhumuz sayesinde düzene sokabiliriz. Çünkü ruhumuzla bütün duyumlarımızı ve bütün fikirlerimiz tazelenir ve yeniden doğmuş gibi oluruz.²⁶ Dolayısıyla duyumlarımızın daha doğru tavır takınmasının yolu, ruhumuzun benliğimizi doğru bilgilerle ve doğru davranışlarla donatmasından geçer.

Bergson felsefesinde bilinçle yakından ilgili kavramlardan biri de mekândır. O halde mekân nedir? Mekânın bilinçle ne gibi bir ilişkisi vardır? Bilinçle yer kaplayan bir şey midir? Bilinç evrende bir yer belirleyebilir miyiz? Bergson, mekân derken, hem sosyal hayatı hem de pratik gereç olarak da yaşadığımız dünyayı anlamaktadır. Böylece sosyal hayat şartları tam olarak gerçekleştikçe, bilinç hallerimizi içten dışa sevk eden hareketlenme de o derece artmaktadır.²⁷ İnsan sosyal bir varlık olduğuna göre onun bulunacağı mekân da sosyal hayat olur. İnsanın sosyalleşmesine katkıda bulunan itici güç ise bilinçtir. Bilinç, hem bizim azami derecede sosyal hayata karışmamıza hem de artı olarak topluma faydalı olmamıza yardımcıdır. Çünkü biz mekân içinde yaşamaktayız. Sürekli olarak hayatın devamlılığı içinde bulunmak isteyen bilinç, bir mekânın içinde hareket etmeli ki hayat devam edebilsin. Biz bilincin mekânı, yani işlerlik alanından kastın insanın kendisi olduğunu da söyleyebiliriz.

Bilincin hür olarak hareket ettiği mekânı algılayabilir miyiz? Mekânı idrak için en önemli duyumlar görme ve dokunma duyumlarıdır; her iki duyu da, mekanizmaları tam olarak algılamayı sağlar.²⁸ Biz de görme ve dokunma duyumlarına sahip olarak, bulunduğumuz dünyayı görerek ve ona dokunarak bir yerde yaşadığımızı kavrarız. Mesela, nesnelere yeni yeni algılayan bir çocuk bile bulunduğu yeri algılayabilir; hatta âma olan biri dokunma duyuyla bulunduğu ortamı anlayabilir. Ayrıca sağır dilsiz olan biri de gözleriyle mekânı algılayabilir.

Bilincin dallarından bir diğeri de zamandır. Zamanı tek başına kavrayabilir miyiz? Yoksa zamanın algılanabilmesi için mekâna gereksinim hissedebilir miyiz? Bergson, zamanın ancak mekânla anlaşılabilceği kanaatindedir. Ona göre zaman, yirmi dört saatlik zamandır ve bir mekânda geçmektedir. Mekânda algılanan zamanı nasıl

²²Sunar, "Bergson'da Şuur Halleri ve Zaman", *Ankara Üni İlahiyat Fak. Der.*, Y: 1970, Cilt XVIII, s.55.

²³Nurettin Topçu, *Bergson*, Dergâh Yayınları, İstanbul,1998, s.26.

²⁴Georges Dwelshauvers, *Psikoloji*, Ç: Mustafa Şekip Tunç, Doğan Kardeşler Yayınları, İstanbul, 1952, s. 224-225.

²⁵Bergson, *Şuurun Doğrudan Doğruya Verileri*, s.121.

²⁶Bergson, *Düşünce ve Devingen*, s.24.

²⁷Bergson, *Şuurun Doğrudan Doğruya Verileri*, s.127; Ott, a.g.e., s.47, 63.

²⁸Dwelshauvers, a.g.e., s.306.

kavrarız? Zamanı onu çevreleyen mekândan ayıramayız. Onu çevreyle anlar ve kavrarız. Mekânı çevreleyen zamanı nasıl ölçeriz? Bergson'a göre zamanı sadece mekân büyüklükleriyle ölçebiliriz.²⁹ Burada bahsettiğimiz zaman basit bir hız problemidir.

Ölçülebilir zaman hızlı bir şey midir? Bergson'a göre zaman son derece hızlanma gücüne sahiptir. Hatta sınırsız bir şekilde hızlanabilir.³⁰ Zaman, hiç tahmin edemeyeceğimiz bir hızla hareket etmektedir. Çünkü bir günlük zaman dilimi içerisinde biz saatler, dakikalar, saniyelerin ve saliselerin bitişini hiç farkına varmadan seyrediyoruz. Böylece bulunduğumuz anı hiç fark etmeden yaşarız ve o an bitmiş olur. Sonuç olarak göz açıp kapayıncaya kadar hızlı işleyen zaman ve mekânı insan, bilinç vasıtasıyla kavrar. Bilinç sadece bununla kalmayarak maddi ve tinsel olan şeylere de ulaşmamızı sağlar. Bu da belli aşamalarla gerçekleşir. Örneğin, biz ilk önce tek tek canlıları, daha sonra canlıların bulunduğu mekânı, yani dünyayı ve en sonunda da mekânlaşmış zamanı bilinçle algılarız.

Bergson'a göre bilinç halleri arasında en büyük öneme sahip olan zihni, bilincin algılama, düşünme ve anlamasını sağlayan zihni bazen zekâ bazen de akıl yerine kullanmıştır. Bergson bu ikisi arasındaki farklılığa fazla yer vermemektedir. Biz de bu konuya daha açıklık getirebilmek için bu kavramların terim anlamlarıyla konuyu anlaşılır duruma getirebiliriz. Felsefi terim olarak zekâ, insan varlığının deneyimini ve bilgisini yeni karşılaştığı somut durumlara uydurmak suretiyle sergilediği problem çözme yeteneğidir. Zihin ise bireysel organizmanın veya insan organizmasının bilinçli ve bilinçten yoksun mental tecrübelerinin toplamı olarak tanımlanmaktadır.³¹ Akıl, en genel anlamda düşünüp yargılama gücü, doğru olanı yanlış olandan ayırma yetisi ya da doğru yargılama yeteneği olarak insanda bulunduğu var sayılan yargı gücüdür.³² Akıl genel anlamda bu kavramları düşünme etkinliği olarak ifade edebiliriz.

Bergson'a göre zekâ, değişik şeyler vücuda getirmek ve özellikle aletler vasıtasıyla yeni aletler yapmak ve bunları alabildiğine değiştirmek melekesidir.³³ Zekâmız olmadan hiç birşey üretemeyiz. Zekâ sayesinde eşyanın varlığını anlarız ve bir takım aletler icat etme yeteneğimizi kullanabiliriz. Sonuç olarak, insanın özünde icat etmek, keşfetmek ve üretmek özelliği vardır ve bunları zekâsıyla yapar. Zekâyla yapılan imal ne kadar basit bir iş olursa olsun yine de görülmüş ya da tasarlanmış bir örneğe göre yapılır, toplum hayatını destekleyen ve ona katkı sağlayan fikirler üzerinde faaliyet gösterir.³⁴ Diyebiliriz ki zekâ daha çok hayatın pratikliği içinde yer alır. Burada Bergson, zekâyı akıl yerine kullanmış ve bizim alet yapmamızı sağlayan zekâdır demiştir. Bize göre burada bir kavram karmaşası vardır. Akılla zekâ aynı kavramı ifade etmez. Çünkü zekâ, anlama, algılama ve çözme gibi işlemleri yapan üst düzey yeterlilik iken; akıl, var olan kavramlardan sonuç çıkarmak ve yargılamak gücüdür. Bergson düşüncesine göre, akılda bir maddilik varken; zekâ, daha farklı olarak herhangi bir şeyi yapabilmekteki

²⁹Dwelsauver, a.g.e.,s.329.

³⁰Bergson, *Düşünce ve Devingen*, s.10.

³¹Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, Pradigma Yayınları, 4.baskı, İstanbul, Eylül 2000, 1032,1035.

³²Güçlü, Uzun, Yolsal, a.g.e., s.1479.

³³Bergson, *Yaratıcı Tekâmül*, s.185; *Düşünce ve Devingen*, s.80; *Ahlakın ve Dinin İki Kaynağı*, s.251; Sunar, "Bergson'da Cansız Madde ve Canlılar Âlemi", *Ankara İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S:8, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1960, s.95.

³⁴Bergson, *Düşünce ve Devingen*, s.80; Medar Atıcı, "Bergson'da Olanaklı Olanın Gerçek Olanla Bağlantısı", *Felsefe Dünyası Dergisi*, S:17, 1995, s.47.

potansiyel güç olup herhangi bir şekilde ortaya çıkarılması, yenilenmesi ve gelişmesi mümkündür.

Zekâ zamanı kavrayabilir mi? Zekâ ancak zamanın konumlar serisini kavrayabilir. İlk bir nokta kavranılır, sonra da yine başka bir nokta kavranılır. Bizim faaliyet ve etkimiz ancak sabit noktalarda kendini gösterir.³⁵ Fakat zekâ, gerçek süreyi ne anlar ne de kavrar. Zekâ, ancak bir takım etkinlikler gerçekleştirme ve bunlardan bazı sonuçlar çıkartmakta büyük bir güce sahiptir. Yani zekâmız hazırda var olanı şekillendirip ondan bir bütün oluşturmaktadır. Dolayısıyla zekâmızın asıl fonksiyonu bir şeyleri önceden fark etmek ve eşyanın hakikatini öğrenmek ve keşfetmek olmalıdır. Yani zekâmız yaratıcı olduğu müddetçe vardır ve hayatın evrimine katkıda bulunmaktadır.

Duyuların sağladığı duyular ya da duyuusal uyarımlar aracılığıyla dışımızdaki varlıklar hakkında bilgi edinme yetisi olarak niteleyeceğimiz algı da bilinç hallerinden biridir.³⁶ Yani algı duyu organlarımız vasıtasıyla çevremizdeki objelerle ilgili edindiğimiz bilgilerdir. Başka bir ifade ile algımız olmasa, çevremizle ilgili varlıklar hakkında herhangi bir fikrimiz olamazdı. Bu nedenle duyu organlarımızın bize verdiği bu algılamalar çok önemlidir. Algı, duyuların bize verdiği izlenimlerle algılarımız nasıl gerçekleşir? Bergson bunu şu şekilde cevaplandırmaktadır: *Algılarımız basitçe beyinden gelen hareketlerimize bağlıdır.*³⁷ Öyleyse beyinden gelen bu hareketler duyularımıza etki eder. Bu etkileşim sonunda algı gerçekleşir.

Algılarımız ne derece bilinçlidir ya da bilinçli algı nedir? Bilinçli algı, maddeyi olduğu gibi değil ihtiyaçlarımız doğrultusunda, bizi ilgilendirenler ve ilgilendirmeyenlerden ayırarak kavrar. Ayrıca Bergson'a göre, bilinçli algı daima duyularla birlikte var olan algıdır.³⁸ Biz bilinçli duyu algılamasının doğru olduğu kanaatindeyiz. Çünkü insanın karşısına çıkan uyaranların hepsini algılaması imkânsızdır. Bu nedenle insan algılamakta kendi ilgisini çeken ve kendine uygun olanları seçip algılar. Zira bu, insanın doğasına uygun olandır. Bu nedenle bilinçli algının kısır olduğunu söylemek doğru değildir.

Bellek ya da hafıza nedir? En basit ifadesiyle belleği, elde edindiğimiz bilgilerin depolandığı ve zamanı gelince ortaya çıkarılan bilgilerin yeri olarak tanımlayabiliriz. Hafızadan bahsettikten sonra bilincin hafızaya katkısının ne olduğunu ifade etmemiz gerekmektedir. Bilinç, geçmişin ani bir kısmını ve geleceğin daha ileriye yakın bir kısımdaki hareketin zamanını aydınlatır.³⁹ Yani bunu yapan ve hafızaya yardım eden bilinçtir. Ayrıca Bergson, bilincin varlığında belleğe yani hafızaya büyük bir ihtiyaç olduğunu ifade eder. Kısaca bilinç, hafıza sayesinde işlevselliğini korumaktadır.

Bergson, *Zihin Kudreti* adlı eserinde hafızayla bilinci aynı kavram olarak değerlendirmektedir. Bilince hafıza diyebiliriz. Çünkü her bilinç hafızadır, geçmişin şimdiyle barınması ve birikmesidir. Bergson bunu şu örnekle de açıklar: Şu anda biri konuşurken kendi bilincinin bu kelimeyi bir çırpıda hatırladığı açıktır. Bununla beraber, kelimenin son hecesini ağızdan çıkardığında, zaten diğer heceler ağızdan çıkmıştı. Bu iki hece son heceye göre geçmiştedir demek gerekirdi. Fakat bu son hecesini

³⁵Bergson, *Yaratıcı Tekâmül*, s.383-384.

³⁶Güçlü,Uzun,Soysal,Yolsal, A.g.e., s.52.

³⁷Bergson, *Matter And Memory*, s.24.

³⁸Cevizci, *Felsefe Ansiklopedisi*, Cilt 2 ,s.310; Kutsi Kahveci, "Algı ve Bilinç Üzerine, *Tabularasa Dergisi*, Y:2,S:5, 2002,s.120; Ott,A.g.e., s.90.

³⁹Bergson, *Matter And Memory*, s.150; *Şuurun Doğrudan Doğruya Verileri*, s.168,181.

birden bire ifade ettiğinde ne kadar kısa olursa olsun, kısımlara ayrılmadığı fark edilir, bundan dolayı da; bu kısımlar, kısımların sonuncusu ise kendisi de kısımlara ayrılmaz olsaydı son şimdiden olurdu.⁴⁰ Yukarıda örnekle de ifade ettiği gibi nasıl ki geçmiş tamamen yok edip şu anı yaşayamıyorsak aynı şekilde hafıza ile bilinç de aynıdır. Kısaca hafıza ile bilinci kesin çizgilerle ayırmak mümkün değildir. Çünkü her ikisi de birbirini tamamlamaktadırlar.

Bergson, bir yandan hafızanın bilinç derecesinde öneme sahip olduğunu ifade ederken, diğer taraftan hafızadan süre kavramını çıkarır.⁴¹ Süre, belleğin geçmişini şimdiye taşıyıp devam eden yaşamı, büyük olasılıkla geçmişin niteliğinin sürekli değişimiyle arkamızdan sürüklediğimiz, yaşlandıkça daha da ağırlaşan bir yük olduğunu gösteren şimdidir. Geçmiş şimdide yaşamayı böyle sürdürmeseydi, süre olmaz anlık oluşlar olurdu.⁴² Bergson, süreyle belleği özdeşleştirmektedir. Çünkü süre geçmiş, şimdi ve geleceği içerisinde bulunduran anlardan meydana gelen oluşumları içermektedir. Bir belleğe sahip olmak özgür ve bilinçli olmak demektir. Biz belleksiz bir bilinç olamayacağı gibi bellek ise hatıralarla vardır. Yani bellek işlerliğini sağlayabilmek için hatıraya ihtiyaç duyar. Kısaca hatıralarımız olmasa geçmişimizle bağlantı kuramayız. Çünkü hatıralar, çağrışım ve benzerlik belleğimizle ortaya çıkar. Kısaca geçmişin gelecekle bağlantısını sağlayan hatıralar, bilincin bundan yararlanmasını da sağlamaktadırlar. Çünkü bir hatıra ancak bir kavrayışın aracılığıyla şimdileşir; şimdinin hatırası olur. Şimdi ise bilince sızıp girer. Böylece hatıra sayesinde şimdi bilinmiş olurken, tanınmış da olur.⁴³ Yani hatıralar geçmişimizi aydınlatmakta ve gelecekte ise içimize bir güzellik ve hoşluk bırakmaktadır. Mesela geçmişini yâd ederken başımıza şöyle hoş bir şey gelmişti dememiz gibi.

1.2. Bilincin Verileri

Bergson'a göre bilincin doğrudan doğruya verilerinden biri süredir. Süre bizim bildiğimiz zaman anlamında değildir. Bergson'a göre süre, *ya yaratmadır veya hiçbir şey değildir*.⁴⁴ Başka bir ifadeyle süre, *sürekli yaratılış, yeniliğin kesiksiz fıskırısı olarak ne ise kendini o şekilde gösterecektir*.⁴⁵ Süre, *evrende her an devam eden oluş*⁴⁶ ya da *yaratımdır*. Kısaca evrenin daima yenilenmesi ve değişmesidir. Yani süre bizim anladığımız manada ne dakikalar ne de saatlerdir. Rıza Tevfik, Bergson'un süre fikrini şu şekilde değerlendirmektedir: *Zaman, bölünemez, hiç taksim olunamaz; sürekli akıp giden ve geri*

⁴⁰Bergson, *Zihin Kudreti*, s.13,83-84; Düşünce ve Devingen, s.220.

⁴¹Rıza Tevfik, *Bergson Hakkında (Henri Bergson ve Felsefesi)*, Sadeleştirilenler ve Yayına Hazırlayanlar: Erdoğan Erbay-Ali Utku, Çizgi Kitapevi Yayınları, Konya 2005, s.30; Gilles Deleuze, *Bergsonculuk*, Ç: Hakan Yücefer, Otonom Yayıncılık, 2005, s.84.

⁴²Bergson, *Metafizikçe Giriş*, s.30.

⁴³Bergson, *Zihin Kudreti*, s.213.

⁴⁴Bergson, *Yaratıcı Tekamül*, s.437; Tevfik,A.g.e.,s.11; Sunar, "Bergson'da Şuur halleri ve Zaman", *Ankara İlahiyat Fakültesi Dergisi*,S:XVIII, s.970,Ankara,s.63; Topçu, a.g.e., s.37; Ali Osman Gündoğan, Aristoteles'in Zaman Görüşü İle Bergson'un Zaman Görüşünün Karşılaştırılması, (Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi,Sosyal Bilimler Enstitüsü), Erzurum 1998,s.32; Bergson, *Düşünce ve Devingen*,s.13; Yaratıcı Tekamül,Önsöz, s.XXXXV., Deleuze,a.g.e, s.8-9;Aydoğdu, "Bergson'un Hakikat Araştırmasında Sanatın Fonksiyonu", *Sosyal Bilimler Estitüsü Dergisi*, Cilt 1,2006,S:1,Erzurum, s.181.

⁴⁵Bergson, *Düşünce ve Devingen*, s.13; *Yaratıcı Tekamül*, Önsöz, s.XXXXV.,Deleuze,A.g.e,s.8-9; Aydoğdu, a.g.m, s.181.

⁴⁶Alexander Styhre, "Knowledge as a Virtual Asset: Bergson's Notion of Virtuality and Organizational Knowledge", *Culture and Organization*, 2003, Vol:9, March, s.17.

dönmeyen ve kesilmeden de devam eden bir sel gibidir. O, hayattır, her neye temas etse ona büyümek, artmak, çoğaltma kabiliyeti, feyiz ve bereketi verir.⁴⁷ Rıza Tefvik'in ifadesine benzer bir anlatımı da Deleuze'de görmekteyiz. Şöyle ki, *Süre bir nebrin kenarına oturduğumuzda suyun akışı, bir geminin kayıp gidişi ya da bir kuşun uçuşu, içsel yaşamımızın kesintisiz fısıltısı, bizim isteğimize göre üç farklı şey ya da bir tek şeydir.*⁴⁸ Ünlü şairimiz Yahya Kemal ise süreyi, *devamlı değişen ve ilerleyen bir şey* olarak⁴⁹ değerlendirmektedir. Topçu'ya göre ise süre, *hürriyettir.*⁵⁰ Çünkü süre her an akıp gitmekte olduğu için, her anını fark etmek zordur. Kısaca süre, hiçbir engel tanımadan özgürce akıp gitmektedir. Bergson'daki sürenin değişim, her an oluşum düşüncesini anlayabilmek için kâinata bakmak yeterlidir. Çünkü evrende her an meydana gelen binlerce oluşum vardır. Örneğin, mevsimlerdeki değişikliklere bakınca bunu görebiliriz. Sonbaharda yapraklar dökülüp kırlar boz bir renge bürünürken, birden bire lapa lapa yağan karla her taraf bembeyaz karlarla kaplanır, derken bardaktan boşanırcasına yağın yağmurla temiz toprak kokusuyla birlikte yeşeren çimenleri, yaprakları açmış ağaçları ve yeni yeni açmaya başlamış papatyalar, menekşeler ve lavantalar; nihayet yaz güneşin tüm sıcaklığıyla tabiata gülümsemesi... Yukarıdaki görüşler dikkate alındığında diyebiliriz ki süre, Bergson Felsefesinde yaratıcı prensip olarak kabul edilmekte ve felsefesine hareket noktası yapılmaktadır.

Sürenin özellikleri var mıdır? Bergson'a göre sürenin iki temel özelliği vardır. Süreklilik ve heterojenliktir.⁵¹ Bergson sürekliliği, gerçek süre geçmişin şimdide sürüp gittiği ve bir akışın bölünmez sürekliliği olarak ifade etmektedir.⁵² Heterojenlik ise sürenin hiçbir anının diğerinden ayrı ve seçik olmadığını ifade eder.⁵³ Yani süre farklı anların oluşumundan meydana gelmektedir. Böylece süreye kâinata meydana gelen bizim algıladığımız ya da algılayamadığımız oluşumların kendisidir diyebiliriz.

Sürenin iki önemli özelliğini ifade ettikten sonra "süreyi nasıl yaşarız?" sorusunu sorabiliriz. Süreyi yaşayabilmenin koşulu hafızadır. Hafıza zaman aralıklarını yener, geçmiş şimdi olarak yeniden yaşanır.⁵⁴ Çünkü hafıza geçmişi şu anla, şimdiki ise gelecekle birleştirmektedir. Dolayısıyla süreyi yaşayarak algılayabiliriz. Ayrıca Bergson, süreyi devamlı ilerleyen film şeridine benzetmektedir. Ve ona göre bilinç, sürenin devri daim etmesine yardım eder.⁵⁵ Dolayısıyla burada devamlı ilerleyen filme benzeten Bergson, sürenin bilincin verisi olduğunu bize tam olarak ifade etmektedir.

Bergson, süre bilinç ilişkisinde daha ileriye giderek, süre bilincimizin ta kendisidir. Bilinç uzayıp giden bir çizgi değil, büyüyen bir çığ gibi ilerlemektedir.⁵⁶ Süreyi bilinçle yaşadığımız için bilinç adeta sürenin kendisi olmaktadır. Bilincimiz süreyi tam olarak

⁴⁷Tefvik, a.g.e.,s.12.

⁴⁸Deleuze, a.g.e.,s.110.

⁴⁹H. Ömer Özden, *Estetik ve Tarih Felsefesi Açısından Yahya Kemal*, T.C.Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001, s.133.

⁵⁰Topçu, a.g.e.,s.30.

⁵¹Bergson, *Şuurun Doğrudan Doğruya Verileri*, s.100; Deleuze, a.g.e.,s.71; Styhre,A.g.m.,s. 18.

⁵²Bergson, *Düşünce ve Devingen*, s.198.

⁵³Bergson, *Şuurun Doğrudan Doğruya Verileri*, s.122,207; Cevizci, *Felsefe Ansiklopedisi*,Cilt2, s.314.

⁵⁴Bergson, *Düşünce ve Devingen*,s.15; Deleuze, A.g.e., s.66,91; Akarsu, *Çağdaş Felsefe*, İnkılap Yayınları, (4. Baskı), İstanbul1998, s. 141-143; Nejet Toku, *Türkiye'de Anti-Materyalist Felsefe İlk Temsilcileri*, Beyan Yayınları, İstanbul 1996, s.34.

⁵⁵Bergson, *Düşünce ve Devingen*, s.204.

⁵⁶Bergson, *Metafizikçe Giriş*,s.37-38; Deleuze, a.g.e.,s.26.

algılayabilir mi? Bergson'a göre şuur süreyi tam olarak algılayamaz. Fakat sürenin evrende yaptığı oluşumları ve değişiklikleri fark edecektir. Bilinç sürenin sadece oluşumlarını algılasa, bilinç süredir diyemeyiz. Çünkü süre, "bilinciniz bir verimdir. Evren insan bilincinin yaratılmasıyla yaratıldı. Çünkü zaman Tanrı'nın insan bilincini yarattığı anda meydana gelmektedir. Âlemdeki oluşumları da Tanrı süreyle oluşturmaktadır. Çünkü her ikisini de Tanrı meydana getirmektedir.⁵⁷ Bilincimizin verisi olan süre dünyanın varlığıyla vardır. Ancak biz buna katılmamaktayız. Çünkü süre insan yaratılmadan önce de vardır ve var olmaya da devam edecektir. Sürenin oluşumunun nasıl meydana geldiğini bilemeyiz. Ancak niteliksel olarak sonuçları görmek için kendimize ve evrene bakmamız gerekmektedir.

Bilincin doğrudan doğruya verilerinin ikincisi de hürriyettir. Hürriyet nedir? Hürriyet derken, burada maddi bir özgürlükten bahsetmeyiz. Hürriyet, maddi ve manevi dünyamızda bilinçli hareket edebilmek ya da irademizle hareket etmektir. Özgürlük, bütün dış gerçeklikleri ifade eden simgelerden kendimizi kurtararak kendi derine daldığımızda, bu derinlikte, bilincin canlı ve derin gerçekliğini yakalamaktır. Böylece özgürlük büsbütün kendinin olmaktan ibarettir; kendi kendisiyle uygun olarak hareket etmektir.⁵⁸ Hürriyet insanın kendi doğasına uygun hal ve tavırlar sergilemesi ve insanın kendini gerçekleştirme gayesini göz önünde bulundurarak o şekilde hareket etmesidir. O zaman diyebiliriz ki insan özgürlüğü kendi elindedir. Ne zaman insan gayesini unutursa, o zaman tutsak durumuna düşebilir, çünkü özgür olmayan insanın bir robottan farkı olmayacaktır.

Bilincin doğrudan doğruya verilerinden biri de 'Ben' kavramıdır. 'Ben' derken insan benliğinden bahsetmekteyiz. Bergson'da iki ben düşüncesi vardır. Bunlardan biri 'iç ben'; diğeri, 'yüzeysel ben'dir.⁵⁹ Bizce Bergson'a burada yüzeydeki 'ben' kendi şahsiyetimizken 'içsel ben' ise ruhumuzdur. Bergson, benleri ikinci olarak, biri kendi benimiz diğeri de toplumsal ben olarak değerlendirir. Kişisel bilinci derinlemesine çalışırken aşağıya indikçe kendine daha özgün diğerleriyle ölçülemez ve ayrıca ifade edilemez bir kişiliğin varlığını ortaya çıkarsa bile kendi görünümümüzün nedeniyle diğer kişilerle süreklilik içindeyiz. Kendi benimiz genelde bağlanacağı yeri, kendi yüzeyinde dışsallaşmış diğer kişiliklerin üst üste sıkışmış dokusu içindeki eklenme noktasında bulur. Eğer bireysel ben toplumsal beni canlı ve hazır olarak koruyorsa yalnız kaldığında tüm toplumun yüreklendirmesiyle hatta desteğiyle yapacağı şeyi yapacaktır.⁶⁰ Kişisel ben toplumsal beni de şekillendirmektedir. Benlik tasavvurunda bilinç, toplumla örtüşür ve doğru, tutarlı ve işe yarar değerlendirmeler yapar. Bergson'daki "ben" kavramı çok tartışılmıştır. Bu iki "ben" kavramı birkaç şekilde değerlendirilebilir. Birinci görüşe göre biri bilinç diğeri ise ruh olarak; ikinci görüşe göre, biri beden, diğeri ruh olabilir; üçüncü olarak ise biri bilinç, diğeri ise sezgidir ya da biri bireysel bilinç diğeri toplumsal bilinçtir. Son olarak iki benden biri Tanrı diğeri de en şerefli şekilde var ettiği insandır diyebiliriz.

Bilincin doğrudan doğruya verilerinden biri de iradedir. İrade davranışlarımızı seçme ve özgürce yapabilmemizi sağlayan bir yetimimizdir. Bergson'un irade düşüncesi

⁵⁷Sunar, "Bergson'da Şuur Halleri ve Zaman", s.66.

⁵⁸Sena, a.g.e., s.216-217.

⁵⁹Bergson, *Şuurun Doğrudan Doğruya Verileri*, s.116.

⁶⁰ Bergson, *Ahlakın ve Dinin İki Kaynağı*, s.14-15.

şu şekildedir. İrade tabiri hakkında anlaşılır diğer bir konu da bu fiilin kendiliğinden hareket eden bütün canlılarda var olan bir hareket hamlesi olarak tasavvur edilmesidir. İradenin en hâkim görüldüğü an karar zamanıdır. Karar karakteristik hislerle birlikte olur. İç müşahede kararı, şahsiyet ve aksiyon kararlarımızla sentetikleştirdiğimizi bizden meydana gelen fiil gibi görür. İradede sentezlerin en kuvvetli bildirdiği an da bu andır. Karar verildikten sonra tereddüt yerine sükûn gelir ve bütün sorumluluk kabul edilir.⁶¹ Başka bir ifadeyle irademizle ilgili olarak asıl önemli olan kendi kararınızı bize verilen seçeneklerden bulup çıkarmaktır. Bundan sonra yaptığımız seçimle ilgili sorumluluk bize aittir. Bergson bunu şöyle ifade etmektedir: “Bütün hislerimiz, samimi duygularımız ve bütün düşüncelerimiz esas benle ne kadar kaynaşırsa yapılan fiil o derece iradi olur. İradî kararlarımız evet veya hayır diyen ideal bir ben karşısında verilir. Bu ben kendi kendine var olan ve evvela kendini yaratmış olan ideal bendir. Kısaca iradenin temelinde bir yaratma hürriyeti, yaratıcı bir faaliyet yaparaktan kendini yaratan ruhi bir kudret vardır. Tabiatım istediği kadar benim olsun, kendimi ondan ayırabilir, yerine ideal bir ben koyarak onu benimsediğim nispette hür olabilirim.⁶² Biz insanın kendi kendine yarattığı bir ben olduğu düşüncesine katılmıyoruz. Ancak Bergson’un irade düşüncesini şöyle değerlendirmekteyiz. İnsanlar Tanrı tarafından yaratılırlar. Yani bizi yaratan ve şekil veren bir üst Ben vardır. Bu Ben bizlerin yaşamında etkilidir. Çünkü fiillerimizi o ben yaratmaktadır. Bize de seçme özgürlüğü vermektedir. Ancak bu seçtiğimiz fiilde O “Ben”in isteği doğrultusunda gerçekleşmektedir. Örneğin, biz kendi hayat hikâyemizin hem baş aktörü hem de seçimlerimizi yaparız, ancak bu fiilerimiz üst ben dilerse gerçekleşir.

2.Sezgi

Sezgi nedir? Sezginin bir tanımı yapılabilir mi? Ya da tanımı yapılabilse bile sezgiyi tam olarak ifade etmiş olur muyuz? Sezgi hem soyut hem de metafizik bir kavramdır. Sezgiyle ilgili farklı görüşler vardır. Bu görüşler iki farklı noktada toplanmaktadır. Biri menşei diğeri ise konusudur. Bunlardan ilki, “Sezgi acaba duyularla mı ilgilidir veya zihnin işi midir, yoksa kendi başına akıldan farklı bir bilme yetisi midir?” gibi soruları gündeme getirir. İkincisi ise, sezgi duyulur âleme ait olanı mı yoksa akıl üstü başka bir âleme ait olanı mı bize getirir?” sorularını ortaya çıkarır.⁶³ Sezgi, elle tutulur ve gözle görülür bir şey değildir, hissedilen ve içten gelen ruhsal bir şeydir. Bergson’a göre sezgi nedir? Bergson, sezginin açık tanımını vermemiş ve onun felsefi değerini tayin etmemiştir. Daima kavramlar kullanmaktan kaçınan Bergson’un sezgiyi tarif etmek için kullandığı kelimeler birbirleriyle birleştirilmez mahiyettedirler. *Zibni sempati*⁶⁴terimini bunlardandır. Bunu, filozofların mükemmel olma anlayışına bağlayabiliriz. Zira felsefede tek güzel yoktur. Daima en iyiye, en güzele ulaşma çabası söz konusudur. Bergson da, bu çaba sonucunda net bir sezgi tanımı yapmamış olabilir. Fakat yine de Bergson’un yaptığı bazı tanımları vermek istiyoruz. Çünkü sezgiyi düşünen ve faaliyete geçiren Bergson’dan daha iyi bildiğimizi iddia edemeyiz. Bergson’a göre *sezgi, bir şeyi o*

⁶¹Dwelschauvers, a.g.e.,s.460-461.

⁶²Mustafa Şekip Tunç, *Psikoloji Giriş*, Pulhan Matbaası, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1949, s.169.

⁶³İsmail Köz, “Sezginin Bilginin Yeri ve Önemi”, *Felsefe Dünyası Dergisi*, 2004/ 2,S:40, s.42.

⁶⁴Sena, a.g.e, Cilt1,s.215; Kök, *Mistik Dünya Görüşü ve Bergson*, Dergah Yay., İstanbul, Mart 2001, s.44; Topçu, a.g.e.,s.97.

şeyden olmayan bir şeye oranla kavramak değil, olduğu gibi toptan kendisini kavramak fakültesidir.⁶⁵ Bergson, başka bir yerde de sezgiyi kelimenin geniş anlamıyla zekâ hareketi⁶⁶ şeklinde tanımlamaktadır. Çünkü zekâ, üst seviyedeki sezgiyi yaşamamızı sağlayan yegâne güçtür. Zira sezgi, elde edeceğimiz bilgide son nokta gibidir.

Sezgi zekâyla birlikte vardır. Ancak ondan üstün bir şeydir. Hatta sezgi şöyle de ifade edilmektedir: *Sezgi, içsel eğilimin, bilincin veya isteğin yöneldiği kavram veya varlığın bilincinde olmak* olarak adlandırılabilir.⁶⁷ Mustafa Şekip Tunç'a göre *hayatı anlamak için hayatla bütünleşebilen bir bilme melekesine ihtiyaç olup, bu meleke ise hislerimizin ve içgüdülerimizin bilinçleşmiş hali olup, bu da sezgidir.*⁶⁸ Yani bilinçli bir duyguya sahip olmaktır. Kısaca sezgi kavramının en yaygın tanımını doğrudan doğruya kavramadır. Sezgideki kavrama, bazen duyularla veya akılla, bazen de mistik bir tecrübe ile irtibatlandırılmaktadır.⁶⁹ Yani sezgi, bütün bunlarla ilişkili ancak onlardan daha üstün bir anlayış çabasıdır.

Bir yetenek olarak düşünülebilecek sezgiyi, bir aynaya benzetebiliriz. Nasıl ki ayna her şeyi yansıtıyorsa sezgi de kâinatta bulunan her şeyi yansıtabilir. Böylelikle sezgi ile başkalarının fark edip anlayamadığı şeyleri anlayıp kavramaktır. Yani sezgi, her şeyi içsel bir duyula anlamak için kalp gözüyle bakmaktır. Sezgi melekesi herkeste var mıdır? Bergson'a göre, sezgi melekesi mutlaka her insanda vardır. Hepimizde var olan sezgi melekesi, hayatımızda fonksiyonel olarak yer aldığı müddetçe vardır.⁷⁰ Başka bir ifadeyle, sezgi melekesini pratikleştirip, hayata daha faydalı hale getirebiliriz. Çünkü sezgiyi yaşamak ya da hissedebilmek, dışlarını fırcalamak kadar hayatın bir parçasıdır.⁷¹ Çünkü sezgiyi daima günlük hayatımızda yaşarız. Hiç beklenmedik vakaların vuku bulması ve içimizden gelen o ses vasıtasıyla bir takım işlerimizin gerçekleşmesidir.

Düşünce sisteminde sezgiye önem veren Mevlana'ya göre sezgi, *“güneşin ışıklarıyla beslenir; bizî hakikatın hisle, idrakte temas edilemeyen yönleriyle temas ettirir.*⁷² Bergson da Mevlana gibi sezginin bir his olduğu hususunda ısrar eder.⁷³ Yani nasıl güneşin ışınları bizim için hiç sönmeyen aydınlık ise sezgi de bizim ruhumuzu ve iç benliğimizi ışıktandırır. Böylece biz kalp ve idrakte birlikte olmayan bir sezgi düşünemeyiz. O halde sezgi, kalp ve idrakin birleşiminden oluşan bir yeti olabilir. Çünkü sezgide his ve idrak vardır.

Mevlana'da his olan sezgiye Bergson karşı çıkar: *“Bizim sezgimiz düşüncedir.*⁷⁴ Sezgiyi sadece duygu olarak düşünmek doğru olmayabilir. Çünkü insan bir bütündür, sezgi de insanın bir parçası olduğuna göre onda hem duygu hem de düşünce vardır. Bu belirttiğimiz düşünce derinlemesine içten gelen bir düşünme eylemidir.

⁶⁵Sena, a.g.e., Cilt1, s.215.

⁶⁶Kök, a.g.e.,s.44; Sena, a.g.e.,Cilt1, s.215.

⁶⁷Kahveci, *“Algı ve Bilinç”*, s.126-127.

⁶⁸Cevizci, *Felsefe Ansiklopedisi*, Cilt 2, s.320.

⁶⁹Köz, A.g.m., s.42.

⁷⁰Bergson, *Düşünce ve Devingen*, s.59; Carly Newfeld, *Spritüel Rehberlik ve Sezgi*, Ç: Nur Nirven, Dharma Yayınları, (1.Baskı), İstanbul 2004, s.99.

⁷¹Newfeld, a.g.e., s.16.

⁷²Kök, a.g.e., s.133.

⁷³David Morris, “Bergsonian Intuition, Husserlian Variation, Peircean Abduction: Toward a Relation between Method, Sense and Nature”, *The Southern Journal of Philosophy*, 2005, Vol. XLIII, p, p.268; Osho, *Sezgi*, Ç:Suzan Mihladız, Ovvo BasınYayın Tanıtım HizmetleriTicaret Limitet Şirketi, İstanbul 2005, Önsöz.

⁷⁴Topçu, a.g.e, s.98.

Bu içten gelen düşünme eylimi, Bergson'da iç sezgi adını alır. Bergson'un iç sezgisi mekânda yer kaplayan ve kaplamayan arasında, hareket ve duyum arasında güçlü bir uçurumu kapatmaya çalışmak suretiyle işe başlar.⁷⁵ Çünkü iç sezgi zaman ve mekân tanımadan hareket eden bir süreçtir. Her şeyden önce duyum ve hareketi daha iyi anlamamız ve algılamamızda bize yardımcıdır. Ott'a göre Bergson, iç sezgiyi akıldan daha yüksek değerlendirdiği için o, Tanrı'yı da bizzat iç sezgi ya da benzer bir şeyde düşünmektedir.⁷⁶ Çünkü sezgi, Tanrı'ya yönelmemiz için bize edilen rehberliğin yollarından biri olduğunu, bizim bilgece seçimlerimizi, kararlarımızı ve evrimleşmemizi buradan gerçekleştirdiğimize inanabilir. Zira bilgelik, Tanrı'nın bir sıfatı, sezgi ise bir armağandır.⁷⁷ Sezgi, Tanrı'ya yönelmemizi sağlayan ve ideal insan olmak yolunda bizim yegâne gücümüzdür.

Sezgi yetimizle neler yapabiliriz? Sezgi, hayatımızdaki yaratıcılığı gerçekleştiren yetidir. Bu nedenle insan sezginin verdiği güçle hiç yapamadığı şeyi bile kolaylıkla yapabilir ya da yapabileceğine inanır.⁷⁸ Şair en güzel şiirini, ressam en güzel resmini ve bilim adamı en büyük icadını sezginin verdiği yaratıcı güçle yapabilir. Yani sezgi yaşanmamış olanı yaşatan, imkânsız olanı oldurandır.

Sezgi-içgüdü ilişkisine geçmeden önce içgüdünün ne olduğunu sormamız gerekir. İçgüdü, bireysel ihtiyaçlara ya da canlının amaçlarına uygun olarak düzenlenmiş hareketleri otomatik olarak gerçekleştirmeyi sağlayan doğal dürtüdür.⁷⁹ Tüm canlılarda olduğu gibi insanlarda da içgüdü vardır. Özellikle yeni dünyaya gelen bebeklerin tüm davranışları içgüdüselidir. Mesela, bir bebeğin yanında annesi ağlasa, bebek de ağlayacaktır. Bireysel olarak bizim de bazı davranışlarımız içgüdüselidir. Gözlerimizi kırpmamız, nefes alıp vermemiz içgüdümüz vasıtasıyla gerçekleşir.

Bergson'a göre sezginin kaynağı olan içgüdü, ilmin anladığı gibi, ister bileşik bir refleks, ister bilinçle kazanılmış ve verasetle kökleşmiş faydalı küçük tesadüflerin bir toplamı olarak görülebilir.⁸⁰ İçgüdü nasıl tarif edilirse edilsin ruhun kuvvetlerinden biridir. Onu ruhtan saymamızın başlıca sebebi ekseriyetle bilinçsiz olmasındandır.⁸¹ Bergson'a göre ruh yapılarının bir kısmını da içgüdü oluşturur. Ayrıca içgüdüyü Bergson bu nedenle sezgiyle de ilişkilendirir. Bergson'da olduğu gibi Mistisizme göre de sezgi içgüdüden doğmaktadır. Eğer içgüdüye önem verirsek, sezgiye giden yolu bulmamız kolaylaşır. Çünkü farklı seviyelerde var olmalarına rağmen ikisi de aynıdır. Biri maddesel, diğeri ruhsal seviyede işler. İçgüdüsel hayatını hiçbir vicdan azabı çekmeden sevinçle kabullenmen, sezginin kapılarını açmana yardım eder. Çünkü içgüdü ile sezgi bir bütünün parçaları birinin diğerini onaylamasıyla birlikte çalışırlar.⁸² Bergson'da ise içgüdü en iyi durumda 'sezgi' adını alır. Bergson, sezgiyle tarafsız, bilinçli ve nesnesi üzerinde düşünebilme ve onu belirsiz ölçüde genişletme yeteneğine

⁷⁵Ott, a.g.e., s.89.

⁷⁶Ott, a.g.e., s.106.

⁷⁷Newfeld, a.g.e., s.180; Kök, a.g.e., s.137.

⁷⁸Newfeld, a.g.e., s.166-167.

⁷⁹Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, s.480.

⁸⁰Bergson, *Yaratıcı Tekâmül*, s.228.

⁸¹Bergson, *Yaratıcı Tekâmül*, Önsöz XXXVIII-XXXIX.

⁸²Newfeld, *Spiritüel Rehberlik ve Sezgi*, s.42.

sahip içgüdüyü amaçlar.⁸³ Çünkü Bergson'a göre içgüdü de bir bilgi kaynağıdır. İçgüdü, her zaman tinsel olmadığı için duygu ve akılla bilinçlenerek bizi sezgiye götürmektedir.

Bergson'un sezgiyle ilişkilendirdiği bir kavram da sempatidir. Bergson'a göre sempati içten gelen bir duyuşsal bilgidir. İçgüdü, sempatidir. Sempatide adeta kâinlik (oluş) bilgisi vardır.⁸⁴ Bergson içgüdü ile sempatiyi aynı kabul etmektedir. O, sempatiyi aniden bazı şeyleri keşfetmemizi sağlayan sezgiyle ilişkilendirir. Şöyle ki, "Dıştan bakılınca tabiat, sezilmedik bir yenilikteki uçsuz bucaksız bir çiçeklenme gibi göze çarpmaktadır. Hayata sezgimizle nüfuz etmek istersek, kâinata sempati duymalıyız. Enginlerin esrarını çözmek için orada en yücelere göz dikmek gerekir."⁸⁵ Devamında Bergson, "Zihnimizi bir tarafa bırakıp sezgisel sempatimizle hayatı anlayıp anlamlandırılalım."⁸⁶ demektedir. Dolayısıyla sezgi, bir çeşit zihni sempati yoluyla insanın kendini objenin içine yerleştirmesidir ve sezgiyle buluşmasıdır.⁸⁷ Topçu'ya göre ise Bergson, kendimizde varlığını hissettiğimiz, kendi dışımızda varlığını ise sempati ile keşfettiğimiz şey süredir. Yaşamsal sezgi, işte bu zihni sempatidir. Ona göre bir şeyi, her türlü tecrübe veya sembollerin dışında yakalayabilmek için, onu düşünecek yerde yaşamalı, o şeyle aramızda sempati kurulmalıdır. Burada sempati iki sezginin buluşmasıdır. Bergson'da sezgi, eşya ile sempatik bir kaynaşmadır. Sempati ile varlığın içine nüfuz eden sezgi, varlığı hep içten kavrayarak onun gelişmesini takip eder.⁸⁸ Sezgi tek başına yaşanmaz. Sezgi ilk önce tabiatla kaynaşmamızla başlar. Zira insana verilen ilk görev, bulunduğu çevreyi algılamasıdır. Bu algılamaktan maksat, insanlık sorumluluğunu bilmek ve ona uygun davranmaktır. Bu sorumluluğun başlangıcı da eşyanın hakikatini bilmekten geçer. Eşyanın hakikati derken bize verilen yetenekle kâinattaki varlıkların adları ve ne işe yaradıklarını bilmeye ve anlamaya çalışmaktır. Bunu anlamamızı sağlayan da evrene karşı duyduğumuz sempatiyle birlikte sezgidir.

Bergson'un sezgiden bahsederken sıkça değindiği kavramlardan biri de hayaldir. Bergson'un hayalden bahsetmesinin nedeni, sezgi kavramını kavramak için imgeyi bilmenin şart oluşudur. Sezginin hayalle ilgisi nedir? Hayal, doktrine neden olan sezgi değilse de doğrudan doğruya sezgiden çıkar. Acaba hayalde sezginin kendisini yakalayabilir miyiz? Hayalde sezgi vardır. Ancak hayal, sezginin ancak bir gölgesidir; sezginin kendisi değildir. Sezgi hayalden hareket etmektedir. Fakat hayalden başka bir şeydir.⁸⁹ Bergson'a göre, bir nesneyi veya bir olayı sezgi yoluyla kavramak, hayal gücümüzü kullanarak kendimizi nesneyle özdeşleştirmemiz demektir. Böyle yaparak nesneyi herhangi bir bakış açısından değil, ne ise o şekilde ve içinden kavrarız.⁹⁰ İnsan farklı hayalleri düşünür ve bunları ayırt etme ve bir kısmını gerçekleştirme yeteneğine sahiptir. Bunu da sezgiyle gerçekleştirebilir. Bizce Bergson, bunu sadece sezgiyi soyut olarak algılamak için kullanmamıştır. Dolayısıyla bu sezginin sadece soyut olarak değil, somut olarak pratik hayat için de var olduğunu gösterir.

⁸³Russell, *Batı Felsefesi Tarihi*, Cilt3,Ç:Muammer Sencer, 1972, s.449.

⁸⁴Bergson, *Yaratıcı Tekâmül*, ÖnsözXL.

⁸⁵Bergson, *Zihin Kudreti*, 40-41.

⁸⁶Bergson, *Yaratıcı Tekâmül*, s.438.

⁸⁷Kök, a.g.e, s.140.

⁸⁸Hüseyin Aydoğdu, *Bergson'da Madde Anlayışı*, (Sosyal bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum 2000, s.71.

⁸⁹Topçu, A.g.e., s.86-87.

⁹⁰Bergson, *Gülme*, s.3246-47; Tahir Yaren, "Sezgi", *Felsefe Dünyası Dergisi*, 2003/1,Sayı: 37,s.32.

Bergson'a göre süre ile sezgi o kadar iç içedir ki her ikisini bir kavram olarak düşünebiliriz. Bergson, *içimizde ve dışımızda var olan sezgi pür sezgi, bölünmez bir sürekliliktir*.⁹¹ Yani sezgi, her an devam etmektedir. Çünkü kâinata meydana gelen oluşumların anını anlamamız güç olabilir. Fakat her an meydana gelen süreçsel değişimi idrak edebiliriz. Mesela, yeni doğan bir bebek büyürken ondaki fizyolojik değişimleri fark ederiz. Ama bu değişimlerin anına ve zamanına yetişemeyiz.

Bergson'da ani gerçekleşen arı bilgi kaynağı olan sezgi, yalnızca tek ve idealdir. Her sezgi belirli derinlikteki süreyle dolar ve geçmişten günümüze devam edebilir. Sezgiyi ele aldığımızda somut şekli pür hafıza ve pür sezgidir.⁹² Bergson için bizim tek idealimiz arı bilgi olan sezgiye ulaşmaktır. Sezgiyle en iyi algıladığımız olgu süredir. Çünkü mutlak olan yaratıcı zamandır, bunu da ancak sezgi ile anlarız.⁹³ Ayrıca sezgi, her şeyden önce, iç süre ile ilgilidir. Bu sezgi, üst üste meydana gelen olaylar dizisini, geçmişin, geleceğe bindiren şimdiki aralıksız ve eksiksiz sürüp gidişini sezip kavrar.⁹⁴ Sezgiden başka bir bilgi kaynağı süreyi kavrayamaz. Çünkü sezgi, kâinatın yaratılışından itibaren şu ana kadar meydana gelen var oluşun kendisidir. Bu durumda, yaşamı ve kâinatı yapılandıran süre kavramının, içsel olarak yaşamımızı güzelleştirip tinselleştirmesini sağlayan da sezgidir. Dolayısıyla sezgi süreden de üst bir şeydir, çünkü süreyi de anlamlandırmaktadır. Böylece, sezgimizi kullanarak gerçek süreyi anlayabiliriz. Böylece sezginin sonsuzluğuna doğru bir yol açmış oluruz.

Ayrıca Bergson'a göre, süre içinde açığa çıkan "ben" de yalnızca sezgi ile kavranılabilir ve özgürlüğün sorunsallığının kaynağı yüzeysel "ben"le algılamak, bize gerçek dünyayı sunduğu ve nedenselliğin tek anlamının o olduğu iddiasıdır.⁹⁵ Buna göre sürenin varlığıyla tüm kâinatı kavrarız. Algılanan kâinatı da ancak özgür benimizle sezeriz. Bu özsel benimiz olmasa ne süreyi ne de sezgiyi kavrayabiliriz. Bu özgür ben sezgidir. Sezgi, tinseldir. Tinsel olduğu için de onu ruhumuzla anlarız ve biliriz. Bu nedenle sezgi, yalnızca saf ruha hitap eden bilgidir.⁹⁶ Çünkü sezgi vasıtasıyla ruhumuzun daha da güzelleştiği ve hemen hemen her şeyin üstesinden geldiğimizi ve her şeyi başardığımızı görebiliriz. Kısaca sezgi, vasıtasıyla ruhsal doygunluğa ulaşabiliriz. Zaten ruhun derinliklerine ancak sezgi ile girilebilir.

Bergsonca sezgi nasıl bir bilgidir? Bergsonca sezgi, yoruma açık ve saf bir bilgidir. Çünkü anlaşılması zor olan üç boyutlu maddeyi bilinç ile anlamak mümkün değildir. Bu nedenle sezgiye gerek vardır.⁹⁷ Ocham'a göre, sezgisel bilgi zorunlu bir bilgidir.⁹⁸ Sezgi her şeyden arınmış bir bilgidir. Hatta ona göre bilimde bile biz sezgiyi kullanabiliriz. Çünkü üç boyutlu maddeyi ortaya çıkaran sezgidir. Zira sezgi eşyayla sempatik bir kaynaşma gerçekleştirerek onun hakikatini anlamamızı sağlar. Bergson sezgisel bilgi ile diğer bilgileri karşılaştırmaktadır. Kendi bilgimizin gerçekliği hakkında

⁹¹Bergson, *Matter and Memory*, s.183; *Düşünce ve Devingen*, s.191.

⁹²Bergson, *Matter and Memory*, s.244; Habib Şener, *Bergson'un Bilgi Anlayışının Mustafa Şekip Tunç'a Yansması*, (Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum 2004, s.38.

⁹³Bergson, *Düşünce ve Devingen*,s.228; Sunar, "Bergson'da Şuur Halleri ve Zaman", s.63; Sena, A.g.e., Cilt 1, s.216.

⁹⁴Bergson, *Düşünce ve Devingen*, s.34,171.

⁹⁵Cevizci, *Felsefe Ansiklopedisi* 2,s.307.

⁹⁶Bergson,*Matter and Memory*, s .137; Atıcı, A.g.m.,s.48.

⁹⁷Bergson, *Matter and Memory*, s.28.

⁹⁸Yaren, a.g.m, s.30.

verilen burhanlar, kaynaktan gelme bir aksaklıkla eksiktirler.⁹⁹ Biz bilgimizi duygu ya da akıldan almaktayız. Bu nedenle bizim bilgimiz eksiktir. Bunun yerine sezgisel bilgi ile noksan kalan bilgimizi tamamlarız. Çünkü yanılmadan kavrama yetisinin insanlardaki evrilmiş şekli olan sezgi ile kavranabilir. Yalnızca insana özgü özel bir çaba ile harekete geçebilen sezgi felsefenin bilme yetisidir. Gerçekliği dolaysız olarak içeriden ancak o kavrayabilir. Sezgi yoluyla elde edilen bilgi ise açık, tam ve kesin bir biçimde ifade edilemez ancak hayallerle sezdirilebilir. Çünkü bilmek istediğimiz şeyleri doğru ve noksansız olarak sezgiyle öğrenebiliriz.

Sezgi pratik veya zihni bir meselenin çözümünü uzun zaman aradıktan sonra bir çeşit içten gelen bir aydınlanma ile bir anda çözüme ulaşmaktır. Sanatta, ilimde ve teknikte çok defa görülen bu sezgi, düşünmeden, muhakemeler yapmadan bilmek bir nevi keşfetmektir.¹⁰⁰ Başka bir ifadeyle sezgi vasıtasız anlama ve kavramadır. Mesela, herhangi bir hastalığın tedavisiyle ilgili araştırma yaparız. Ancak uzun bir çalışma süreci içinde sonuca ulaşamayız. Fakat öyle bir an gelir ki birdenbire hastalığı tedavi eden ilacı buluruz. İşte bu keşfedici sezgidir. Burada bizi yönlendiren ve bizim ufkumuzu açan sezgidir. Sezgi bizim yeni fikirler üretmemizi ve onları zenginleştirmemizi sağlar. Bir yazarın düşüncesini ifade ederken kelimeleri yerli yerine koyması ve onlara bir düşünce yoğunluğu ve intizam içerisinde sunması sezgisel bilginin bize kazandırdıklarıdır.

Bergson, mantıksal bilgiyi doğrudan doğruya araçsız olan sezgiyle yer değiştirmektedir. Yine Bergson'da sezgi, sembolik, analitik ve görelî bilgi türüne karşı olarak, bir nesnede biricik ve dolayısıyla ifade edilemez olanı yakalaması için, insanın bu nesnenin içine girmesini sağlayan sempati türü, hayal gücümüzü kullanarak, kendimizi nesneyle özdeşleştirmemizden oluşan mutlak bilgidir.¹⁰¹ Sezgiyle mutlak bilginin bilgisine de ulaşırız. Çünkü mutlak olanı başka türlü kavramamız mümkün değildir.

Bergson felsefede bulunması gereken sezginin nereye kadar gideceğini sorgulamakta ve bunu ancak filozofun söyleyebileceğini belirtmektedir: *Filozof bir iplik yakalar. Bu ipliğin göğü kadar mı çıktığını yoksa yerden herhangi bir uzaklıkta mı olduğunu görüp anlamak ona kalmış bir iştir. Birinci halde, metafizik deney büyük mistiklerin deneyine ilinecektir. Biz, hakikatin işte bunda olduğunu görüp, kavrayacağımızı düşünüyoruz. İkinci halde ise, bu iki deney, birbirinden ayrı kalır. Ama böyle kalacaklar diye de birbirlerine aykırı olacak değillerdir. Her hal ve takdirden felsefe bizi beşer halinin üstüne yüceltecektir.*¹⁰² Sezgi, beşer üstü bir yetenek insana sunmaktadır. Bunu idrak edecek olan da Bergson'a göre filozoftur.

Daha açık ifadeyle Bergson'un felsefi sezgisi nedir? Bergson'a göre, âlemi doldurmakta olan madde ve hayat bizde de bulunur. Çünkü eşyada iş gören kuvvetleri biz kendimizde de duyabiliriz. Öyleyse kendi içimize inebiliriz. Dokunmuş olacağımız nokta, daha derin ve ulaşmakta zorlandığımız bir noktadır. Felsefe sezgisi, bir kişinin kendi içiyle temasıdır. İşte felsefe bu yaşamsal atılımdır. Zira derinden gelen bir iç tepisiyle geri dönünce biz, düşüncemiz dağılarak yayıldıkça ilme yeniden kavuşmuş olabiliriz.¹⁰³ Felsefi sezgiyi ortaya çıkarabilmemiz için ilk olarak, kendi içimize inmemiz gerektiğini ifade etmektedir. Böylece kendi benimize indiğimiz müddetçe sezgiye ulaşabiliriz.

⁹⁹Yaren, a.g.m.,s.130.

¹⁰⁰Topçu, a.g.e., s.65.

¹⁰¹Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, s.844-845;Ott, *Modern Dinin Filozofu*, s.9.

¹⁰²Bergson, *Düşünce ve Devingen*, s.64

¹⁰³Bergson, *Düşünce ve Devingen*, s.167,238

Bergson sezgisini, metafizik sezgi olarak kabul edebiliriz. Bergson sezgisi, metafizikle içiçedir. Bergson, ilimde ve metafizikte büyük icadların çoğunun sezgiden doğduğunu açıklar. Ayrıca sezgi felsefe ve metafiziğe genel bir anlaşma zemini hazırlar.¹⁰⁴ Böylece her ikisi, birleşerek metafizik sezgiyi oluştururlar. Belki de metafiziği felsefeye sezgi getirmiştir. Bergson için sezgi yüksek bilgi türü olan sezgi zekâdan ve duyudan üstündür. Sezgi metafizik bir deneydir. Gerçek metafizik sezgi aracılığıyla hayatın akışına girerek realiteyi içinden kavrar. Sezgi yoluyla düşünme, süre içre düşünmedir. O zihinsel süreyi ve bu öz değişikliği kavrayandır.¹⁰⁵ Bergson'un sezgisi kâinatı ve her şeyi aracsız anlama ve kavrama yetisidir. Belli adımlar sonucunda gerçekleşen metafizik sezgi, bir nesneyi bütünlüğünde, somutluğunda, canlılığında hareketliliğinde bize kavratacak olan sezgidir. Böyle bir yetiye dayanacak olan da metafiziktir. Çünkü metafizik dinamik anlamda gerçeğin bilgisidir.

Ayrıca Bergson sezgisi, mistik sezgi olarak da değerlendirilmektedir. Çünkü Bergson'a göre, sezgi daha ileri götürülürse mistisizmle karşılaşır. Mistik sezgi, yaratıcı enerji kendini aşkla ortaya koyarken, sevmeye ve sevmeye yönelen varlıkları varoluşa çağırır. Çünkü bu varoluşa koşan insanlar yaratıcı gücü anlamış ve maddeselliği yenerek sonunda tanrıya ulaşmayı başarmış olanlardır. Bu insanlar mistiklerdir. Diğer insanların üzerinde yürüyebilecekleri bir yol açmışlardır. Bu şekilde filozoflara yaşamın nerden geldiği ve nereye gittiğini gösterirler.¹⁰⁶ Bergson'da var olan sezgi kavramını mistiklerden aldığını belirtmektedir. Şöyle ki, mistisizm bize önce Tanrı'yı, sonra evreni, son olarak da insanı kavramamızı sağlamıştır. Böylece hem filozoflara hem de topluma gerçek düşünceyi ve sezginin sağladığı ruhsal dinamizmi kazandırır.

Özetle, Bergson kendi felsefesinin hem metafiziği hem bilimi hem de mistisizimi uzlaştırdığını düşünmektedir. Bergson'un bu düşüncesine katılırız. Çünkü pozitivistlere göre metafizik diye bir şey yoktur. İşte bu noktada Bergson ortaya çıkar ve metafizikle bilimin uzlaşabileceğini belirtir. Ayrıca Bergson, felsefenin derinlemesine düşünüş ve içsel bir yaşantı bize sunması nedeniyle mistik olması düşüncesi konusunda, felsefe herkesin ifade ettiği gibi bizi saptıran ve tamamen maddesellikte yoğunluğu genel kanısına çok güzel bir cevap olabilir.

3. Bilinç-Sezgi İlişkisi

Bilinçle sezgi ilişkisini ifade ederken şu sorunun cevabını bulmamız gerekir. Bilinç ile sezgi arasında farklar var mıdır, varsa bunlar nelerdir? Bergson'un *Madde ve Hafıza* adlı eserinde şöyle bir ifadeyle karşılaşırız. Bedenin bilinçle ve ruhun ise sezgiyle buldukları görülür. Sezgi ve bilinç maddeye neden olan bu paylaşımın her ikisinde de vardır.¹⁰⁷ Bergson'a göre sezgi ve bilinç hem maddesel hem de ruhsal olarak bizim yaşamımızda bir paya sahiptir. Yani sezgi ve bilinç olmasa, ruh ve beden biraraya gelemez. Çünkü biz insan olarak beden ve ruhtan meydana gelen bir bütünüzdür. Bilinç, bedenimizle hareket ederken, sezgi de ruhumuzla hareket halindedir. Bu nedenle bedenle-ruhu nasıl ayrı düşünemezsek, bilinçle de sezgiyi ayrı düşünemeyiz.

¹⁰⁴Mayer, *Yirminci Yüzyılda Felsefe*, s.109-110.

¹⁰⁵Köz, A.g.m., s.51; Kök, *Mistik Dünya Görüşü ve Bergson*, s.39.

¹⁰⁶Bergson, *Ahlakın ve Dinin İki Kaynağı*, s.226-228; Şener, A.g.t., s.44; Topçu, a.g.e. s.75,99.

¹⁰⁷Bergson, *Matter and Memory*, s.219.

Elbette ki biri bedene, diğeri de ruha ait olan bu iki kavram arasında farklılıklar vardır. İlk olarak, bilinç daha maddi olduğu için, sezgisel algımız bilinç algımıza göre, sonsuz ve sınırsızdır.¹⁰⁸ Çünkü bilinç algısı, duyu ve akılla gerçekleşirken; sezgi algımız dolaysızdır. Bilincimizle daha çok somut dünyayı algılarız. Ayrıca bilinç algısının, gidebileceği bir son nokta varken; sezgi algısı ise süreklidir ve sonsuzdur.

Her iki dünyamızı da uzlaştıran bilinç ve sezgi konusunda metafizikçilerin ve bilginlerin dediklerine harfi harfine uyulsaydı; metafizikçilerin, gerçekliğin altında derin bir tünel kazdıklarını; bilim adamlarının ise, gerçekliğin üstüne zarif bir köprü kurduklarını, fakat eşyanın meydana getirdiği devingen ırmağın ise ne tünele ne de köprüye dokunmadan aktığına inanılabilir. Kısaca bilinç de, sezgi de farklı gerçeklik alanlarını ifade etmektedirler. Ancak her ikisi hakikatin farklı yönlerini aydınlatmakta ve bu nedenle belli bir noktada birleşmektedirler. Bunu bir sanatkârın tavrında görmek mümkündür. Sanatçılar, yaptıkları eserlerde bilinçle sezgiyi uzlaştırarak kullanan yegâne bireylerdir. Onlar bu uzlaşmayı gerçekleştirmekle de kalmaz, hatta yaptıkları eserlerdeki bu sezgi-bilinç kaynaşmasını, bizim de anlamamıza aracılık ederler. Yani sanatkârca tavır, şuurlu bir oluşum meydana getirir.

Ayrıca Bergson, bilinç ve özgürlüğün sadece ve dolaysız sezgi ile anlaşılacağını ileri sürmektedir. Sezgiyi temel alan Bergson, bilincin her zaman bir şeyin bilinci olduğunu, bizim doğrudan aracısız olarak yalnızca kendi bilinç akışımızı ve süreyi idrak edeceğimizi belirtir.¹⁰⁹ Başka bir ifadeyle bilinçli ve hür hareketliliğimizi sezgiye borçluyuz. Dolayısıyla eğer sezgi olmasaydı, bilinçten söz etmek mümkün olmayacaktı.

Her şeyden önce sezginin, evrenle ilgili yapılan tahlili tazeleyip yenileştireceğini söylemek mümkündür. Fakat kendini hakikaten tanıtmak, bildirmek için bir başka metot daha ister. Bunun da bilinci meydana getiren akıl olduğunu düşünür. Çünkü bilinci aklın verileri, sezgiye götürür. Böylece bilinç, kendisini mutlak hakikati öğrenmeyi sağlayan ve felsefi metotta hiç rakip tanımayan sezgiyle buluşturur.¹¹⁰ Yani aklın sayesinde bilinç, sezgiyi oluşturmaktadır. Eğer biz bilincimizi ve aklımızı doğru şekilde kullanırsak bu ikisinden daha aydınlatıcı olan sezgisel anlayış bize verilir. Yani aklımızı ne kadar iyi ve güzel şekilde kullanırsak sezgi bunun sonucunda bize verilen ödül olur. Belki, diyebiliriz ki bilincini doğru kullanan birey, sonunda kendini ve dünyayı aydınlatan sezgiye sahip olur.

Bergson'a göre, zekâ sadece bilince değil, sezgiye de etki eder. Çünkü sezginin ilk hedefi, kâinatın bütün cüzi sistemlerin ve bütün ilmi ihtisasların ötesine geçen, tam bir görüşünü elde etmektir. Zira sezginin ilk halinde zekâdan kaynaklanan bir karakteri vardır. Bu görüşe göre, Bergson için sezgi, ilahi inayete aydınlanma veya doğuştan bir hediye değildir. Belki azar azar elde edilmiş, bilinçde bir derinleşmedir.¹¹¹ Yani bilincin kendi içselleşmesiyle sezgi oluşur. O halde bu görüşle biz sezginin doğuştan olduğu düşüncesiyle zıtlaşmaz mıyız? Evet, böyle bir tezat oluşabilir. Ya bu değerlendirmede

¹⁰⁸Bergson, *Matter and Memory*, 144.

¹⁰⁹Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, s.129-130.

¹¹⁰Tunç, *Psikoloji*, s.204.

¹¹¹Topçu, a.g.e., s.77.

hata vardır ya da doğuştan var olan sezgi, ortaya çıkma yolunu, ancak zekânın gösterdiği harita sonucunda bulur.

Bergson, bilinçli ben ile bilinç eşliğinde kalan ben arasındaki iletişimi şöyle ifade etmektedir: Bu benlerden biri, kendi bulunduğu şemadan ancak detaylı sırası geldikçe birden bire fotoğrafını çeker. Yani bu son ben, bilinçden ileridir ve kendini bilince bir çırpıda belli eder, ama ona kavranmaktan çıktığı şeyin hatırasını verir.¹¹² Burada Bergson, bilinçli ben derken sezgiyi kastetmektedir. Bilinçli ben sezgiyse bilinçle sezginin ne kadar güçlü bir şekilde kaynaştıklarını ve ayıramayacaklarını ifade edebiliriz. Ayrıca koyduğumuz kuralları ve değerleri, bilincimiz vasıtasıyla koyabiliriz. Bu değerler de Bergson'a göre, 'ben' içinde kozalanmıştır. 'Ben' derken acaba Bergson neyi kastetmektedir? Acaba bu "ben" Tanrı mıdır? Öyle anlaşılıyor ki bu Tanrı'dır. Çünkü "Tanrı" her bilgiyi ve normu bize verendir. Çünkü içimizdeki "mutlak Ben" O olmalıdır. Buna göre, kendi benimizi anlamlandıran bilinç ise, mutlak beni algılayan ve anlamlandıran da sezgidir.

Bilinç-sezgi ilişkisinde içgüdüden var olan sezgide, bilinç var mıdır? Ya da sezgi, bilinci de içine alan bir bütünlük müdür? Bergson'un eserleri incelediğinde ve Bergson'la ilgili değerlendirmeler yapıldığında görülür ki sezgi içinde bilinç vardır ve sezgi, bilinci kapsamaktadır. Şöyle ki, bilinçli algılama, seçim anlamına gelir ve bilinç aslında bu pratik sezgiden oluşur.¹¹³ Bilinçli algılamayı, kişi iradesiyle, yani bizzat kendi seçimiyle gerçekleştirir, hatta Bergson, daha ileri giderek bilincin somut bir sezgi olduğunu ileri sürer. Dolayısıyla biz sezgiye, içsel durumun bilincin veya düşünsel bilgi diyebiliriz.¹¹⁴ Yani bilinci kapsamaktadır ve bilinçten üst bir noktada bulunmaktadır.

Bergson'a göre sezgiye bilinç diyebiliriz. Bilinç ya da daha doğrusu üst bilinç hayatın başlangıcında sönmüş cürufunun madde olarak yere düştüğü füzedir. Bilinç de füzenin kendisinden, cüruflara nüfuz ederek ve onu organizmalar halinde yandırarak mevcudiyetini sürdürür. Çünkü bilinç madde tarafından fırlatılan akımdır.¹¹⁵ Böylece Bergson, bilincin sezgi olabileceğini belirtmektedir. Ona göre, bu iki kavram önceleri birlikteyken daha sonra maddenin etkisiyle ayrılmışlardır. Bilinçte sezgi var mıdır? Sezgi, ilk bakışta bilinçten çok üstün görülür. Bilinç, ilk zamanlar sezgi tarafından o derece sıkıştırılmıştı ki onu içgüdü halinde daraltmaya, yani hayattan ancak kendisini ilgilendiren pek küçük kısmı kavramaya mecbur kalır. Sezgide ise bilinç, içgüdü ve zekâ birden bulunduğu görülmektedir. Zira Bergson'a göre, eğer bilinçte sezgi var ise, bilinç daha genişlemiş ve daha fonksiyonlu hale gelmiş olur. Sezgi-bilinç kaynaşması o kadar güçlüdür ki Bergson, sezginin kaynağının da yaşamsal hareketle olduğunu gösterir. Sezgi, artık insanın kendi var oluşunun bilincine varması değildir; yaşamsal hareketin kendi kendinin bilincine varmasıdır. Ama bu bilince varma yalnızca insanda gerçekleşebilir, çünkü yalnızca o, bakışını dinamikliği içinde süreye yönelttiği ölçüde, varlığın kendi dışındaki (insana ait olmayan) eğilimleriyle ilişki kurabilir. Sezgi, insana ait olmayana açılmanın yoludur.¹¹⁶ Bergson'da bilinç, içsel merak ve sıkıntıdan fazla bir şey, sanki konuşan bir düşüncedir; derinliklerin sezgisi, fikrin ışığında

¹¹²Bergson, *Zihin Kudreti*, s.168; Topçu, a.g.e., s.55.

¹¹³Bergson, *Matter and Memory*, s.49.

¹¹⁴Kahveci, a.g.e., s.126.

¹¹⁵Ott, *Modern Dinin Filozofu* s.107.

¹¹⁶Deleuzes, *Bergsonculuk*, s.31; Ott, *Modern Dinin Filozofu*, s.102.

aydınlanmaktadır.¹¹⁷Böylece diyebilirizki, içimizdeki sezgi, bilinç vasıtasıyla ortaya çıkmaktadır. Fakat kendi kendine gerçekleşmez, insanın bilinçli benini algılamasıyla ortaya çıkar.

Aslında sezgi, bilinçaltında geçen uzun ve meşakkatli bir hazırlanışın bilince yükselen neticesidir. Sezgi alelade bir görüşten öte bir şeydir. Bir itmeyi veya hareketi, belki bir kasırgayı, doğurucu bir teması andırır.¹¹⁸ Çünkü sezgi, yaratıcılığın bilincimizde ilk habercisidir. Bu nedenle yaratıcılık ne kadar güçlü olursa sevinç de o kadar derindir. Yaratma sevinci, her sevincin üstündedir. Manevi sahada olduğu gibi madde âlemde de yaratıcının meyvesi olan çocuğunu kolları arasında sıkı tutan anne de böyle söylemektedir. Kısaca Bergson'a göre, filozof da sanki annenin duyduğu sevinç gibi kendi meydana getirdiği düşünceyi sezgiyle meydana getirir.¹¹⁹ Aynı şekilde bir ressamın resmini meydana getirmekte duyduğu sevinçte sezgiyle gerçekleşir.

Sonuç olarak şuurlu-sezgi kavramlarından, biri, dış dünyamızı diğeri iç dünyamızı aydınlatan, insanın bedensel ve ruhsal bütünlüğünü sağlayan ve bilim ile metafiziği uzlaştıran kavramlardır., bu iki kavram bir takım farklılıkları olsa da belli bir noktada birbirlerini tamamlamaktadır. Çünkü biz sezgiye; içgüdü, duyu ve akıl aşamalarından geçerek ulaşırız. Bu nedenle bilincin, doğrudan doğruya kavramakta ve aydınlatmakta yetersiz kalması sonucunda bütün benliğimizi saran sezgi, bulutlar arasında saklanmış güneş gibi çıka gelir ve bizi sönmeyen, daima ışıldayan ışıyla aydınlatır.

¹¹⁷Topçu, a.g.e., s.30-117.

¹¹⁸Topçu, a.g.e., s.88.

¹¹⁹Topçu, a.g.e., s.89-90.

Kaynakça

- Aydoğdu, Hüseyin, “Bergson’un Hakikat Araştırmasında Sanatın Fonksiyonu”, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi., Cilt 1, Y:2006, S:1.s.179-191
- _____, Bergson’da Madde Anlayışı, Sosyal Bilimler Enstitüsü, yayınlanmamış tez çalışması, Erzurum, 2000.
- Bergson, Henri, Ahlakın ve Dinin İki Kaynağı,Ç: Mukadder Yakupoğlu, Doğu–Batı Yay., 2004.
- _____, Düşünce ve Devingen,Ç: Miraç Katırcıoğlu, M.E.B.Yay., 2.baskı, İstanbul,1986.
- _____, Şuurun Doğrudan Doğruya Verileri, Ç: M. Şekip Tunç, İstanbul,1997.
- _____, Yaratıcı Tekamül, Ç: M.Şekip Tunç, M.E.B.Yay., İstanbul, 1986.
- _____, Zihin Kudreti, Ç: Miraç Katırcıoğlu, M.E. B. Yay.,2. baskı,İstanbul, 1986.
- _____, Gülme, Ç: Yaşar Avunç, Ayrıntı Yay., İstanbul, Ekim, 1996.
- _____, Matter and Memory, Translated by: N.M. Paul and W.S. Palmer, eighth printing, Zone Boks, New York, 2005.
- Cevizci, Ahmet, Felsefe Ansiklopedisi, cilt 2.,Etik Yay., 2004.
- _____, Paradigma Felsefe Sözlüğü, Pradigma Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, Eylül, 2000.
- Dwelshauvers, Georges, Psikoloji, Ç: Mustafa Şekip Tunç, Doğan Kardeş Yay., İstanbul, 1952.
- Güçlü, A.Baki, Yolsal, Ü. Hüsrev, Uzun, Erkan, Uzun Serkan, Felsefe Sözlüğü, Bilim Sanat Yay., Ankara, 2002.
- Gündoğan, Ali Osman, Aristoteles’in Zaman Görüşü ile Bergson’un Zaman Görüşünün Karşılaştırması, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enst., Erzurum, 1988.
- Hauksson, Johann, “Mentality is Half of Perception, : “Guomundur Finnbogasan–İcelandic Pioneer in Sociology”, Midvangur2-4 ,700 Egilsstadir, İceland Scandinnavian Sociological Association ,2000.
- Herbert, Nick, Temel Bilinç, Ç: Meltem Andıncı, 2.baskı, İstanbul, 2002.
- Kahveci, Kutsi,“Algı – Bilinç Üzerine”, Tabularasa Der., Yıl:2, S:5, s.119-131,2002.
- Kök, Mustafa Mistik Dünya Görüşü ve Bergson, Dergah Yay., İstanbul, Mart 2001.
- Köz, İsmail “Sezginin Bilgideki Yeri ve Önemi”, Felsefe Dünyası der. 2004/2, S: 40, s.41-53
- Mayer, Frederick Yirminci Asırda Felsefe, Dergah Yay., İstanbul,[Tarih Yok].
- Morris, David “Bergsonian Intuition, Husserlian Variation, Peircean Abduction: Toward a Relation between Method, Sense and Nature”, The Southern Journal of Philosophy, 2005, vol.XLIII, p.267-298
- Newfeld, Carly, Spritüel Rehberlik ve Sezgi, Ç: Nur Nirven, 1.baskı, Mart 2004, Dharma Yay., s.41
- Osho, Sezgi, Ç:Suzan Mihladiç, Ovvo Basın Yayın ve Tanıtım Hizmetleri Tic. Lit.Şti.,İstanbul, 2005.
- Ott, Emil, Modern Dinin Filozofu,Ç: Sedat Umran, Birey Yay., Mart 2005.
- Ouspensky, P.D., Şuur Gerçeğinin Araştırılması, Ç: Nurgün Karaçaylak, Ruh-Madde Yay., İst., 1995.
- Özden, H.Ömer, Estetik ve Tarih Felsefesi Açısından Yahya Kemal, T.C. Kültür Bakanlığı yay., Ankara, 2001.

- Russell, Bernard, *Batı Felsefesi Tarihi*, 3.cilt, Ç: Muammer Sencer, [yer yok], 1972.
- Searle, John R., *Bilinç ve Dil*, Ç: Muhittin Macit, Cüneyt Özplavcı, Litera Yay., İstanbul, 2005.
- Sena, Cemil, *Filozoflar Ansiklopedisi*, 1.cilt, Bergson Maddesi, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1974.
- Styhre, Alexander, "Knowledge as a Virtual Asset : Bergson's Notion of Virtuality and Organizational Knowledge", *Culture and Organization*, 2003, Vol.9, March, p.15-26
- Sunar, Cavit, "Bergson'da Cansız Madde ve Canlılar Alemi" , *Ankara İlahiyat Fak. Der. ,S:7, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, s.81-95,1960.*
- _____ "Bergson'da Zeka ve Sezgi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fak. Dergisi,S:8, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, s.39-45,1960.*
- _____ "Evrimsellik ve Bergson", *Ankara İlahiyat Fakültesi Dergisi, S:9, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, s.99-108, 1962.*
- _____ "Bergson'da Şuur Halleri ve Zaman", *Ankara Üni. İlahiyat Fak. Der., Cilt: XVIII, Ankara, s.47-67,1970.*
- Şener, Habib "Bergson'un Bilgi Anlayışının Mustafa Şekip Tunç'a Yansıması, *Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 2004.*
- Tevfik, Rıza, *Bergson Hakkında(Henri Bergson ve Felsefesi)*, Sadeleş. ve Yayına Hazırlayan.: Erdoğan Erbay- Ali Utku, Çizgi Kitapevi Yay., Konya, Aralık 2005.
- Toku, Neşet, *Türkiye'de Anti-Materyalist Felsefe İlk Temsilcileri*, Beyan Yay., İstanbul, 1996.
- Topçu, Nurettin, *Bergson*, Dergah Yay., İstanbul, 1998.
- Tunalı, İsmail, *Estetik*, Remzi Kitapevi, 4. baskı, İstanbul Haziran 1996.
- Tunç, Mustafa Şekip, *Psikolojiye Giriş*, Pulhan matb., İstanbul Üni. Edb. Fak. Yay., İstanbul, 1949.
- Yaren, M.Tahir, "Sezgi, *Felsefe Dünyası Dergisi, S:37, s.29-34,20003/1.*